

Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen

EEN STASI-MONUMENT IN BERLIJN

Hohenschönhausen is zo'n typische Oost-Berlijnse wijk uit de DDR-tijd; groepjes troosteloze flats met hier en daar een kleurtje dat de eentonigheid slechts benadrukt. Maar in het midden van de wijk staat lagere bebouwing, er staan zelfs enkele vrijstaande eengezinswoningen.

Wie hier de weg vraagt naar de 'Gedenkstätte Hohenschönhausen' - het monument over de Stasi-terreur - kan geveinsd onbegrepen worden aangekeken: 'Gibt es hier nicht'. Hier wonen oud-medewerkers van het *Ministerium für Staatssicherheit*. Zij waren ooit het schild en het zwaard van de partij en het lijkt er veel op dat ze dat nog steeds zijn. Overigens was het Stasi-complex, waar de 'Gedankstätte' is gevestigd, in de DDR-tijd op geen enkele kaart of plattegrond te vinden.

De *Vergangenheitsbewältigung* bij onze oosterburen richt zich niet alleen op het Derde Rijk, ook met vierenveertig jaar reëel existerend socialisme op Duitse bodem is men nog lang niet klaar. Maar terwijl de discussie over het nazi-verleden nu ook gaat over de Duitsers als slachtoffers, moet het debat over schuld

Het 'bestelbusje' van de Stasi (bekend van Das Leben der Anderen).

van en boete voor de daders uit de DDR-tijd eigenlijk nog op gang komen. Natuurlijk, Hitlers Derde Rijk ging al meer dan zestig jaar geleden ten onder, terwijl het einde van de DDR minder dan twintig jaar achter ons ligt. Tijd moet nog afstand en ruimte voor verwerking scheppen. Maar belangrijker is dat het communisme – anders dan het nationaal-socialisme – niet heel Duitsland in zijn greep had. Het ging maar om een deel van het land. Natuurlijk was de greep van het regime op dat deel groot; met 91.000 werknemers en 180.000 onofficiële medewerkers had de Stasi eenderde van de bevolking van de DDR letterlijk in kaart gebracht. Maar de gevolgen daarvan waren voor de samenleving als geheel minder rampzalig, al kunnen de individuele slachtoffers op het persoonlijke niveau dat natuurlijk heel anders ervaren hebben. Toch geeft dit alles onvoldoende antwoord op de vraag hoe het nu komt dat de Duitse samenleving in haar geheel eigenlijk schouderophalend aan haar communistische verleden voorbij gaat. Het lijkt wel of men aan één belast verleden meer dan genoeg heeft.

Dit tot groot ongenoegen van de slachtoffers van de Stasi. Wat hen steekt is dat het hoofdstuk DDR in het geschiedenisboek van Duitsland al geschreven lijkt te zijn. Ze willen dat hun verhaal gehoord wordt en dat het onrecht dat hun is aangedaan, wordt bestraft. Daarom wilden ze ook dat er op het Stasi-complex in Hohenschönhausen, dat na de *Wiedervereinigung* in 1990 was gesloten, een museum zou komen. Voormalige gevangenen richtten in 2000 de stichting *Berlin-Hohenschönhausen Gedenkstätte* op, die met het museum de geschiedenis van de gevangenis en de gevolgen van de onderdrukking onder een communistische dictatuur wil laten zien.

U-Boot

Tegenwoordig bezoeken jaarlijks meer dan 120.000 mensen het museum. Vrijwilligers – vaak voormalige gevangenen – verzorgen de rondleidingen. 'Zelf heb ik hier niet gevangen gezeten. Maar mijn vader wel en ook een vriend van mij,' vertelt een jonge Berlijnse gids in uitstekend Engels. 'Mijn vader is opgepakt nog voordat de Muur er stond. Hij was een liefhebber van Amerikaanse jazzmuziek. Maar zenders uit het Westen werden in het Oosten gestoord. Dus fietste hij op een dag naar de Amerikaanse sector om bij *Rias*, de *Rundfunk im amerikanischen Sektor*, te vragen of ze op een andere frequentie zouden kunnen uitzenden. Toen hij terugkwam, stonden ze hem al op te wachten. Zijn detentie heeft me mijn hele jeugd achtervolgd. Bij vriendinnetjes thuis kwam de politie vertellen dat ze maar beter

Interieur van een cel.

geen contact met mij konden onderhouden. Studeren mocht ik niet. En een vriend van mij hebben ze hier zeven maanden opgesloten omdat hij aan deze kant van de Muur, dus in Oost-Berlijn, naar een concert van de Rolling Stones wilde luisteren. Er was verteld dat de Stones in West-Berlijn zouden spelen, dus gingen hij en zijn vrienden erop af. Maar iedereen werd gearresteerd. De Stasi wilde niet geloven dat het alleen maar om muziek ging. Er moest meer achter zitten.' Oorspronkelijk huisvestte het complex in Hohenschönhausen een gaarkeuken van de NSDAP. In mei 1945 legde de Sovjetbezettingsmacht beslag op de gebouwen. Ze vestigde er Bijzonder Kamp Nummer 3, dat dienst deed als doorgangskamp. Van hier uit werden

Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen
Genslerstraasse 66
1305 Berlijn

www.stiftung-hsh.de

zo'n 20.000 gevangenen doorgestuurd naar andere Sovjet-kampen, waaronder het voormalige Sachsenhausen. Lang niet iedere gevangene was een nazi, de Sovjets gaven een brede interpretatie aan het begrip 'vijandig element'. In de anderhalf jaar van zijn bestaan

Een roker en een niet-roker samen in een cel. Dan hoopten ze dat de spanning flink zou oplopen.

- in oktober 1946 werd het kamp gesloten - kwamen meer dan 3000 mensen in Hohenschönhausen om. De stoffelijke overschotten werden in bomkraters of op vuilstortplaatsen in de omgeving verbrand. Daarna werd het omgebouwd tot gevangenis. Eerst voor de Russische bezettingsmacht, vanaf 1951 voor het Oost-Duitse *Ministerium für Staatssicherheit*. De gevangenis werd gebouwd in de kelders van de voormalige

Een gang in het complex.

gaarkeuken. Daglicht kwam er niet binnen. De cellen waren onverwarmd en het vocht uit de bodem drong tot een meter hoog in de celwanden door. Op de muren is nu nog duidelijk te zien tot waar het vocht kwam. Van ventilatie is niets te merken. Toepasselijk was de bijnaam van de gevangenis: de 'U Boot'. De cellen hadden slechts een houten brits en een emmer zonder deksel. Dag en nacht brandde er een lampje van twintig Watt. Als de gevangen buiten hun cel kwamen, werden ze verblind door het felle licht. Op de gang kwamen ze niemand tegen, want de bewaker liet de gevangene pas zijn cel verlaten als het licht op groen stond. Brandde er rood licht op de gang, dan liep er al iemand anders. Verhoren vonden bij voorkeur 's nachts plaats, nadat het de gevangene de voorafgaande dagen onmogelijk was gemaakt te slapen. Voordat het verhoor begon liet men de gevangenen ook nog uren in de verhoorkamer staan wachten. Alles was erop gericht de gevangene fysiek en psychisch te breken, om ze zo tot bekentenissen te krijgen. Hoewel de gevangenen in principe in eenpersoonscellen zaten, zette men toch wel eens twee mensen bij elkaar. Een roker en een niet-roker. En dan hoopten ze dat de spanning tussen die twee flink zou oplopen en dat er een zou gaan praten. Aan het eind van de rondgang door de 'U-Boot' laat de gids ons nog de 'kasten' zien waar gevangenen in werden opgesloten; te laag om rechtop in te kunnen staan. Degene die opgesloten werd, moest altijd zijn hoofd scheef houden. En dat urenlang.

Geestelijke foltering

In 1961 werd het ondergrondse complex verlaten en verhuisde de gevangenis naar een nieuw gebouw op hetzelfde terrein. Op de binnenplaats, waar de gevangenen zelf nooit mochten komen, laat de gids zien waar de cellen waren. In de ramen, achter tralies, zit glas dat alleen wat licht door laat, maar waardoor je zeker niet naar buiten kunt kijken. We lopen naar de ruimte waar de gevangenen binnenkwamen. 'De mensen die gearresteerd waren, wisten niet waar ze naar toe werden gebracht. Soms werden ze uren rondgereden, om ze in de waan te brengen dat ze heel ver weg waren. Ze werden hier in een gewoon bestelbusje gebracht, waarvan je aan de buitenkant niet kon zien dat het van de Stasi was. In het busje had je geblinddoekt gezeten en als je dan hier uitstapte, deden ze je blinddoek af en stond je ineens in het volle elektrische licht. Je struikelde. Dat was de eerste stap in het proces van intimidatie. Had je met meer mensen in het busje gezeten, dan stapte je een voor een uit. Je mocht niet weten wat er met de ander

De binnenplaats met uitzicht op het cellencomplex.

gebeurde. Vervolgens werd je lichamelijk onderzocht, mannen door vrouwen en vrouwen door mannen, en moest je douchen en kreeg je gevangenskleding. Een trainingspak dat altijd te groot was. Liep je voor een verhoor over de gang en kwam er een bewaker langs, dan moest je met je gezicht tegen de muur gaan staan en je handen omhoog doen. Dan zakte je broek af. Je wist niet wat de aanklacht tegen je was. Dat kwam je nooit te weten.'

We lopen naar de cellen. Op de gangen weer de bekende rode en groene 'verkeerslichten', alleen hier niet de geverfde peertjes uit de ondergrondse gevangenis, maar nu 'echte'. In de cellen een bed met laken en een dekovertrek, een tafel, een stoel een wastafel en een toilet. Ook is er verwarming. 'Die verwarming werd van buitenaf bediend. Na een verhoor kwam een gevangene terug om te ontdekken dat de ventilatie afgesloten was en de verwarming op de hoogste stand stond. Ook was de kraan bij de wasbak verwijderd. De temperatuur kon oplopen tot veertig graden. Maar iets uittrekken mocht niet en drinken kon je niet. 's Nachts moest je steeds met je gezicht naar de celdeur liggen, deed je dat niet, dan maakte de bewaker je wakker met een klap op de deur. Dat deden ze sowieso als ze je wakker moesten houden. 's Morgens vroeg moest je je bed opmaken, je dekovertrek precies in de vouw van het patroon van het textiel...'

Een verdieping hoger zijn de verhoorkamers. Aan de muur hangt nog steeds het portret van Honecker. Iedere verhoorkamer had twee deuren zodat niemand vanaf de gang kon zien wat er in de kamer gebeurde en andersom. De gevangene moest bij het verhoor

plaats nemen in de hoek van de kamer waar de deur naar toedraaide. 'Je kon nooit zien wie er binnenkwam. Je moest je handen onder je bovenbenen doen. En wachten tot je ondervrager begon. Soms liet hij je uren wachten. Je kon niet bij je ondervrager komen, want hij zat helemaal aan de andere kant van de kamer achter zijn bureau. Alle gesprekken werden op band opgenomen. De ondervragers werkten volgens de laatste psychologische inzichten. Ze werkten in op je angst en je onzekerheid. Ze probeerden vertrouwelijk over te komen. Het was heel moeilijk daar weerstand tegen te bieden. Uiteindelijk wilden ze bekentenissen en namen.'

Voormalig ondervragers zijn nu gevestigd als psychotherapeut.

Berlin-Hohenschönhausen was meer dan een gevangenis. Vanuit het complex werd leiding gegeven aan zeventien andere gevangenissen van het *Ministerium für Staatssicherheit*. Daarnaast waren er ook werkplaatsen waar af luisterapparatuur werd vervaardigd en machines waarmee brieven konden worden geopend. De voormalige werknemers van de Stasi wonen nog steeds in de wijk Hohenschönhausen. Daarover wil onze gids nog een ding kwijt. 'Terwijl ex-gevangenen moeite hebben om rond te komen en met hun trauma's worstelen, hebben hun voormalige ondervragers zich hier inmiddels gevestigd als psychiater of psychotherapeut. Het gaat ze goed. Niemand praat over hun verleden. En zij zeker niet. En dat is voor de slachtoffers wrang, heel wrang.'